

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΣΗ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ ΚΑΙ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΠΕΤΡΙΝΟΥ ΔΑΣΟΥΣ ΤΩΝ ΜΕΤΕΩΡΩΝ

ΣΤΡΑΝΤΖΑΛΗ-ΚΑΛΚΑΝΗ Μ.¹, και ΔΕΡΕΚΕΝΑΡΗΣ Γ.¹

¹ Ενιαίο Λύκειο Καλαμπάκας, Β/θμια Εκπ/ση Ν.Τρικάλων
e-mail: mina_kalk@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε κατά το σχ.έτος 2005-06 σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Επιλέχθηκε το φυσικό και πολιτιστικό – θρησκευτικό φαινόμενο των Μετεώρων ως σήμα κατατεθέν της ευρύτερης περιοχής μας. Για καθηγητές και μαθητές εξελέχθη ως ένα ταξίδι στο χώρο και χρόνο του Πέτρινου Δάσους των Μετεώρων με μελέτη, δράση και βιωματική προσέγγιση. Ειδικότερα, επίσκεψη στο Σπήλαιο Θεόπετρας με ενημέρωση από υπεύθυνη αρχαιολόγο· επίσκεψη στη Μονή Βαρλαάμ με διεξοδική ενημέρωση από τους μοναχούς για την Ορθοδοξία και την Φύση· χάραξη του ΑΙΓΑΙΟΥ, δικό μας μονοπάτι, από τον Αι-Γιώργη ως την Αγία Τριάδα· παράλληλη μελέτη πανίδας και χλωρίδας· αναρρίχηση στους βράχους, θέση Αμπάρια, με την καθοδήγηση υπεύθυνου ειδικού εκπαιδευτή· ενημέρωση από το Δασαρχείο Καλαμπάκας, για είδη χλωρίδας και πανίδας που αφανίζονται.

STRANTZALI-KALKANH M., and DEREKENARHS G.

e-mail: mina_kalk@yahoo.gr

ABSTRACT

This Project was carried out during the past school year 2005-2006 in cooperation with the Aegean University. For teachers and students this project turned out to be a trip to the time of the stone woods of Meteora. A lot of studying action and life experience was involved. Specifically it involved; A visit to the Theopetra Cave where the archeologist in charge informed us about the flora and fauna as well as the first inhabitants; A visit to the monastery of Varlaam where the monks informed about Orthodox Christianity and Nature; The Cutting of the path which we called “Aegean”. The parallel study of flora and fauna, climbing the rocks, in “Ambaria” place, with the instructions of the special educator, briefing from a specialist officer of the forest inspection about some kind of Flora and fauna which is going to disappear.

Λέξεις κλειδιά: Πέτρινο Δάσος, Μετέωρα, Σπήλαιο Θεόπετρας, Μοναχισμός και Περιβάλλον, Ορθοδοξία και Φύση, Ασπροπάρης, Βράχος Αγίας Τριάδας, Αναρρίχηση, Αμπάρια.

1. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΘΕΜΑΤΟΣ

Το φυσικό περιβάλλον κάθε περιοχής προσφέρει πολλές επιλογές για να ασχοληθείς μαζί του, να το γνωρίσεις και να έρθεις σε επαφή με τις ομορφιές του. Έτσι, η κατάληξη στο θέμα μιας περιβαλλοντικής εργασίας χρειάζεται να γίνει μέσα από ένα πλήθος δυνατών επιλογών.

Πράγματι, κατά τη συζήτηση της παιδαγωγικής ομάδας του προγράμματος και των μαθητών διατυπώθηκαν και καταγράφηκαν διάφορες ιδέες για τον τίτλο του προγράμματος. Ένας περίπατος στην περιοχή των Μετεώρων ενίσχυσε το ενδιαφέρον των μαθητών για το πρόγραμμα και έδωσε εναύσματα για νέες ιδέες και προτάσεις. Έτσι, σε μία νέα συζήτηση το θέμα του περιβαλλοντικού προγράμματος ορίστηκε σε «Ελεύθερη περιδιάβαση στο χώρο και στο χρόνο του πέτρινου δάσους των Μετεώρων».

Η επιλογή του θέματος έγινε με σκοπό να συνδυαστούν σε αυτό όσο γίνεται περισσότερες προτάσεις των μαθητών. Έτσι, προέκυψε ένα θέμα αρεστό σε όλους, το οποίο δεν εξειδικεύεται σε ένα συγκεκριμένο περιβαλλοντικό αντικείμενο της περιοχής αλλά είναι πολυποίκιλο και πολυδιάστατο.

Επίσης το θέμα ικανοποιεί το επιστημονικό ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε στις συζητήσεις για την χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής. Η καταγραφή και η περιγραφή των ζώων και φυτών της περιοχής εκτιμήθηκε ως χρήσιμη και ελκυστική τόσο από τους μαθητές όσο και από την παιδαγωγική ομάδα.

Φωτογραφία 1. Στοιχεία τελικής εκδήλωσης

Ένα άλλο κριτήριο που συντέλεσε στην επιλογή του θέματος ήταν η ανάγκη να διερευνηθούν τρόποι αξιοποίησης του πέτρινου δάσους των Μετεώρων. Ως γνωστόν τα Μετέωρα αποτελούν τουριστικό πόλο έλξης παγκόσμιας εμβέλειας μιας και αποτελούν ένα σπάνιο γεωλογικό φαινόμενο, το οποίο συνδυάζεται με το θρησκευτικό στοιχείο του δεύτερου πιο σημαντικού μοναστικού χώρου της Ελλάδας. Αλλά και το κοντινό σπήλαιο της Θεόπετρας, που πρόσφατα ήρθε στο φως, και η αναρρίχηση στους βράχους του πέτρινου δάσους αυξάνουν την οικονομική

και τουριστική δυναμική της περιοχής, εφόσον αξιοποιηθούν σωστά. Αυτές τις νέες προοπτικές θέλησε να αγγίξει το πρόγραμμα.

Από όλα τα παραπάνω διαφαίνεται ότι το θέμα του προγράμματος και το περιεχόμενο που αυτό συνεπάγεται ικανοποιούν το βασικό κριτήριο των περιβαλλοντικών προγραμμάτων της ευαισθητοποίησης των μαθητών για το περιβάλλον.

2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Κατά το σχεδιασμό του προγράμματος προγραμματίστηκε ένα σύνολο στόχων οι οποίοι, όπως θα αναφερθεί και στις επόμενες ενότητες επιτεύχθηκαν σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό.

Όσον αφορά τον γνωστικό τομέα οι στόχοι του συγκεκριμένου προγράμματος είναι:

- Να γνωρίσουν οι μαθητές την ιστορία της περιοχής και της μοναστικής κοινότητας των Μετεώρων.
- Να ενημερωθούν για την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής.
- Να ενημερωθούν για τη σχέση της μοναστικής κοινότητας με το περιβάλλον.
- Να καταγράψουν και να μελετήσουν την χλωρίδα και πανίδα της περιοχής.
- Να μάθουν για την εξέλιξη της χλωρίδας και πανίδας της περιοχής από την παλαιολιθική εποχή μέχρι σήμερα.
- Να γνωρίσουν τι σημαίνει αειφόρος ανάπτυξη και πώς επιτυγχάνεται.
- Να ενημερωθούν για τις βασικές τεχνικές αναρρίχησης στους βράχους και τα μέτρα ασφαλείας που ο αναρριχητής χρειάζεται να εφαρμόζει.

Σε άρρηκτη σχέση με τους γνωστικούς στόχους είναι και οι συναισθηματικοί στόχοι του προγράμματος:

- Να ευαισθητοποιηθούν οι μαθητές στη διάσωση και διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος.
- Να αγαπήσουν την χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής.
- Να φωτογραφίσουν την φύση κατά τις τέσσερις εποχές του χρόνου, ζώντας τις φανταστικές αλλαγές της.
- Να ανακαλύψουν και να χαράξουν το δικό τους μονοπάτι στο πέτρινο δάσος.

Επίσης μέσω των δραστηριοτήτων του προγράμματος έγινε προσπάθεια να ικανοποιηθούν οι εξής ψυχοκινητικοί στόχοι:

- Να παρακολουθήσουν οι μαθητές αναρριχήσεις από τον ορειβατικό σύλλογο Καλαμπάκας και με την επίβλεψη εκπαιδευτών να αναρριχηθούν παίρνοντας όλα τα απαραίτητα μέτρα ασφαλείας.
- Να πραγματοποιήσουν περιπάτους στο πανέμορφο πέτρινο δάσος και να επισκεφτούν τις μονές που βρίσκονται στις κορυφές των βράχων.
- Να παροτρύνουν τους κατοίκους για περιπάτους αναψυχής στο πέτρινο δάσος.

Άλλοι στόχοι του προγράμματος είναι:

- Να εργαστούν οι μαθητές σε ομάδες και να μάθουν να συνεργάζονται.
- Να χρησιμοποιούν λογισμικό για την αναζήτηση, καταγραφή και παρουσίαση πληροφοριών.
- Να ευαισθητοποιηθούν πάνω στη σχέση του φυσικού περιβάλλοντος με την τουριστική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής τους.
- Να αναδείξουν νέα μονοπάτια και θέσεις παρατήρησης και αναψυχής στο πέτρινο δάσος των Μετεώρων.
- Να αποκτήσουν αυτοπεποίθηση στη παρουσίαση της δουλειάς τους στο κοινό μιας εκδήλωσης.

3. ΜΕΘΟΔΟΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Στην προσπάθεια να επιτευχθούν οι στόχοι χρησιμοποιήθηκαν διάφοροι εκπαιδευτικοί μέθοδοι. Οι μαθητές εργάστηκαν κυρίως σε ομάδες έχοντας την ευθύνη ενός τμήματος του προγράμματος.

Οι ομάδες αυτές σε σχέση με το αντικείμενο του θέματος που ανέλαβαν είναι:

- Η ομάδα του σπηλαίου της Θεόπετρας, η οποία ήταν υπεύθυνη να καταγράψει, να μελετήσει και να παρουσιάσει πληροφορίες για το σπήλαιο της Θεόπετρας. Το σπήλαιο της Θεόπετρας είναι μεγάλης ιστορικής αξίας και η αξιοποίηση του θα συμβάλει ακόμη περισσότερο στην τουριστική ανάπτυξη της περιοχής. (1), (4)
- Ο ομάδα της Μονής Βαρλαάμ, η οποία ήταν υπεύθυνη για την επεξεργασία των στοιχείων που αφορούν τη μοναστική κοινότητα και τη σχέση της με το περιβάλλον της περιοχής. (3), (5), (7)
- Η ομάδα της διάνοιξης μοναπατιού, η οποία ήταν υπεύθυνη να ανακαλύψει και να σηματοδοτήσει ένα μονοπάτι από την πόλη της Καλαμπάκας μέχρι κάποιο μοναστήρι.
- Η ομάδα της αναρρίχησης, η οποία ήταν υπεύθυνη να παρουσιάσει με τη βοήθεια του ορειβατικού συλλόγου τις τεχνικές και τα μέτρα ασφαλείας ενός αναρριχητή. (6)
- Η ομάδα της χλωρίδας και πανίδας, η οποία ήταν υπεύθυνη σε συνεργασία με το δασαρχείο Καλαμπάκας να μελετήσει τη χλωρίδα και πανίδα της περιοχής.

Για την συλλογή της πληροφορίας εκτός από το διαδίκτυο και κάποια βιβλιογραφία χρησιμοποιήθηκαν οι διαλέξεις από ειδικούς επιστήμονες. Στις διαλέξεις αυτές πραγματοποιήθηκε και η συζήτηση για να απαντηθούν και να διευκρινιστούν οποιεσδήποτε απορίες μαθητών και καθηγητών.

Μεγάλη σημασία για την επίτευξη των στόχων είχε η χρήση της βιωματικής προσέγγισης. Οι μαθητές ήρθαν σε επαφή με το αντικείμενο του προγράμματος μέσω περιπάτων, αναρρίχησης και επισκέψεων. Εκεί είχαν την ευκαιρία να παρατηρήσουν, να αισθανθούν, να φωτογραφίσουν, να βιντεοσκοπήσουν, να διασκεδάσουν. Η όλη επεξεργασία της πληροφορίας έγινε με τη χρήση του Η/Υ από όπου προέκυψε έντυπο και ηλεκτρονικό υλικό το οποίο οι μαθητές παρουσίασαν στην τελική εκδήλωση.

4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Επίσκεψη στο ΚΠΕ Μουζακίου: Παρακολούθηση 3ήμερου προγράμματος με θέμα το Δάσος., χλωρίδα, πανίδα, κίνδυνοι, ανακύκλωση χαρτιού .(Βιντεοσκόπηση, φωτογραφίες)
2. Επίσκεψη στο σπήλαιο της Θεόπετρας: Ενημέρωση από την ειδική αρχαιολόγο κ. Κυπαρίσση σχετικά με τον παλαιολιθικό άνθρωπο –κάτοικο του σπηλαίου και την χλωρίδα και πανίδα της εποχής αυτής. (Μαγνητοφώνηση, φωτογραφίες και βιντεοσκόπηση του σπηλαίου) (1)

Φωτογραφία 2. Επίσκεψη στο σπηλαίο Θεόπετρας (1)

Φωτογραφία 3. Επίσκεψη στο σπηλαίο Θεόπετρας (2)

3. Φωτογράφιση της περιοχής των Μετεώρων κατά τις εποχές Φθινόπωρο, Χειμώνας και Άνοιξη και ταξινόμηση των φωτογραφιών. Παρουσίαση τους στην τελική εκδήλωση.
4. Διάνοιξη του Μονοπατιού «Αιγαίο» στον περιβάλλοντα χώρο των Μετεώρων(βιντεοσκόπηση της διαδρομής)

Φωτογραφία 4. Χάραξη Μονοπατιού (1)

Φωτογραφία 5. Χάραξη Μονοπατιού (2)

5. Επίσκεψη στον Βράχο της Μονής Βαρλαάμ για ξενάγηση από Μοναχούς και ενημέρωση. (3)

Φωτογραφία 6. Επίσκεψη στην Ιερά Μονή Βαρλαάμ

6. Αναρρίχηση των μαθητών σε βράχο των Μετεώρων με καθοδήγηση και επίβλεψη ειδικών εκπαιδευτών.

Φωτογραφία 7. Αναρρίχηση (1)

Φωτογραφία 8. Αναρρίχηση (2)

7. Ενημέρωση από ειδικό δασολόγο του δασαρχείου Καλαμπάκας σχετικά με την γλωρίδα και πανίδα της περιοχής και το αρπακτικό Ασπροπάρη που προστατεύεται από το πρόγραμμα Natura 2000.

Φωτογραφία 9. Ενημέρωση από το Δασαρχείο

5. ΔΡΑΣΕΙΣ – ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Σε συνεργασία με τα ΜΜΕ της περιοχής μας έγιναν συχνές δημοσιεύσεις στις εφημερίδες των δραστηριοτήτων της ομάδας και ενημέρωση της κοινωνίας. Ανακοινώσεις στον τοπικό ραδιοφωνικό σταθμό.

Διανομή φυλλαδίων στην Ελληνική και Αγγλική γλώσσα σε τουρίστες στην περιοχή των βράχων. Για την καλύτερη διάδοση των αποτελεσμάτων διοργανώθηκε ανοικτή εκδήλωση στο Εκθεσιακό κέντρο της Καλαμπάκας, όπου παρουσιάστηκαν όλες οι δραστηριότητες των μαθητών με διαπιστώσεις, προτάσεις και παρατηρήσεις από τις επισκέψεις και ενημερώσεις που είχαν. Παράλληλα στον χώρο υποδοχής του εκθεσιακού Κέντρου λειτούργησε έκθεση φωτογραφίας της περιοχής των Μετεώρων από τις εποχές φθινόπωρο, χειμώνας και άνοιξη, έκθεση ζωγραφικής των Μαθητών με θέμα τα Μετέωρα και πολύ σημαντική έκθεση γραμματόσημων από σχετικές συλλογές που τα ΕΛΤΑ ευγενώς μας διέθεσαν για τον σκοπό αυτό.

Έγινε επίσκεψη στον Δήμαρχο της πόλης με την σχετική ενημέρωση και τις ανάλογες προτάσεις. Δημιουργήθηκε πληροφοριακό υλικό (φυλλάδια, αφίσα για ενημέρωση των γονέων, της τοπικής και ευρύτερης κοινωνίας της περιοχής μας.). Δημιουργήθηκε εκπαιδευτικός βιντεόδισκος (DVD).

6. ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Η αξιολόγηση έγινε με ερωτηματολόγια που μοιράστηκαν στο τέλος στους μαθητές και τους ζητήθηκε να γράψουν την γνώμη τους, τις απόψεις τους και να σχολιάσουν οτιδήποτε νόμιζαν πως έπρεπε να σχολιαστεί. Το προϊόν της αποκωδικοποίησης όλων αυτών κειμενοποιήθηκε και σας το παραθέτουμε.

Στο Ενιαίο Λύκειο Καλαμπάκας υλοποιήθηκε πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης για πρώτη φορά το σχ. έτος 2005-2006. Κλίμα υποδηλούμενης απαξίωσης και αμφισβήτησης επικρατούσε όλον τον καιρό στην πλειονότητα του Συλλόγου των διδασκόντων για σχετικά προγράμματα (εκτός κάποιων φωτεινών εξαιρέσεων),όταν η τυπική ανάληψη τους αντιμετωπιζόταν ως συμπλήρωση υποχρεωτικού ωραρίου.

Ως γνωστόν το Λύκειο αποτελεί ακόμη προθάλαμο του Πανεπιστημίου και οτιδήποτε άλλο πέραν των εξεταζόμενων μαθημάτων αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη από μέρος του Συλλόγου και κυρίως από παλαιούς Συναδέλφους. Δέλεαρ απέτέλεσε η χρηματοδότηση του Πανεπιστημίου Αιγαίου για την απόκτηση μιας πολύτιμης ψηφιακής φωτογραφικής μηχανής και ενός δημοσιογραφικού κασετόφωνου. Για τα μέλη της περιβαλλοντικής ομάδας ήταν αυτό πρόκληση αλλά και ρίσκο για την συνέχιση της εφαρμογής των Προγραμμάτων στο Σχολείο.

Σεβαστήκαμε τον όρο του Διευθυντή του Σχολείου να μην διαταραχθεί το καθημερινό πρόγραμμα μαθημάτων και να γίνουν όλες οι δραστηριότητες εκτός των ωρών διδασκαλίας. Μοναδική εξαίρεση η 3ήμερη επίσκεψη στο ΚΠΕ Μουζακίου.

Μετά από αυτές τις μικρές δυσκολίες και αφού η Π.Ο συμφώνησε για ευνόητους λόγους να συμμετέχει στο πρόγραμμα αμιγές σχολικό τμήμα, το Α1, ξεκινήσαμε με απίστευτο ενθουσιασμό την υλοποίηση του προγράμματος μας. Η συμμετοχή των μαθητών, αν και υπήρχαν ομάδες για τις εκτός ωρών διδασκαλίας δραστηριότητες, ήταν συγκινητική. Παρά το εξουθενωτικό καθημερινό πρόγραμμα, τα φροντιστήρια και τις ξένες γλώσσες, η θυσία του Σαββατοκύριακου, ως ελάχιστου χρόνου ξεκούρασης, ήταν σοβαρή υπόθεση. Οι διαδοχικές συζητήσεις για ανταλλαγή απόψεων και εξαγωγή συμπερασμάτων και οι προγραμματισμένες δραστηριότητες αύξαναν συνεχώς το ενδιαφέρον των μαθητών για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, διότι το θέμα με το οποίο ασχολούνταν είχε άμεση σχέση με τον τόπο τους με τον οποίο είναι συναισθηματικά δεμένοι και δεύτερον διότι το μεγαλύτερο μέρος του προγράμματος (εκτός από την ενημέρωση από τον ειδικό δασολόγο). υλοποιήθηκε έξω από τον χώρο του σχολείου. Αντί άλλων σχολίων αξίζει να αναφέρουμε αυτολεξεί σχετικό μέρος από τον επίλογο των μαθητών στην τελική Εκδήλωση που έγινε στο Εκθεσιακό Κέντρο της πόλης μας παρουσία Μαθητών, Γονέων και Κηδεμόνων, Αρχών και άλλων φορέων. Εκτός των άλλων επισημάνσεων τονίστηκε από τους μαθητές «...είναι και κάτι ακόμη όμως πολύ σημαντικό για μας που το αφήσαμε τελευταίο. Για να υλοποιήσουμε το πρόγραμμά μας αυτό, βγήκαμε έξω από τα 15 τετραγωνικά μέτρα της τάξης μας. Αφήσαμε για λίγο πίσω μας την καθημερινή άνοστη καμιά φορά σχέση θρανίου-έδρας. Συνεργαστήκαμε με τους συμμαθητές μας, προβληματιστήκαμε, διαφωνήσαμε, συμβιώσαμε, διασκεδάσαμε, δεθήκαμε, γίναμε φίλοι. Και θα παραμείνουμε. Για όλα αυτά ευχαριστούμε τον Δ/ντή μας, τον Σύλλογο των καθηγητών, το Σύλλογο των Γονέων και κηδεμόνων, αλλά κυρίως τους καθηγητές της παιδαγωγικής ομάδας κ....,κ., κ...».

Η « αποκωδικοποίηση» αυτών των προτάσεων σημαίνει πιστεύουμε πάρα πολλά. Πάντως για μας τους καθηγητές τους υπήρξε η πιο μεγάλη, ανεκτίμητη «πληρωμή» η πιο θετική αξιολόγηση !!!

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Εντοπίσαμε και βιώσαμε όσο ήταν δυνατόν τα στοιχεία του Φυσικού περιβάλλοντος χώρου των Μετεώρων, που μπορούν να αξιοποιηθούν για την ανάπτυξη περιβαλλοντικού τουρισμού, κινητικών δραστηριοτήτων (αναρρίχηση, διάνοιξη Μονοπατιού). Ευαισθητοποιήσαμε τους κατοίκους της πόλης μας μέσα από την Τελική Εκδήλωση, τις διάφορες δημοσιεύσεις, τις αφίσες, και τις συνεντεύξεις από τα ΜΜΕ, για την διαφύλαξη της πλούσιας και μοναδικής φυσικής κληρονομιάς ώστε να την κληροδοτήσουν στους μελλοντικούς κατοίκους αυτής της περιοχής μέσα από μια αειφόρο ανάπτυξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κυπαρίσση – Αποστολικά Ν., (2000), *Σπήλαιο Θεόπετρας (Theopetra Cave) – Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Τρίκαλα 6-7 Νοεμβρίου 1998*, Αθήνα
2. Παιδαγωγική Ομάδα ΚΠΕ Μουζακίου, (2002), *ΘΕΜΑΤΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ II, Μουζάκι Καρδίτσας*
3. Μπαλατσούκας Σ., (1996), *ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ*, Θεσσαλονίκη
4. Υπουργείο Πολιτισμού, (2001), Σπήλαιο Θεόπετρας, Ανασύρθηκε στις 15 Φεβρουαρίου 2006 από: <http://www.culture.gr/2/21/214/21403e/g21403e4.html>
5. Ramnet A.E., (2006), Γεωλογική Ιστορία Μετεώρων, Ανασύρθηκε στις 5 Μαρτίου 2006 από: <http://www.3kala.gr>
6. Ramnet A.E., (2006), Αναρρίχηση Βράχου, Ανασύρθηκε στις 5 Μαρτίου 2006 από:
7. <http://www.in.gr/Reviews/chapter.asp?lngReviewID=1671&lngChapterID=567>
8. Creations, (2000), Μετέωρα, Ανασύρθηκε στις 7 Μαρτίου 2006 από: <http://www.kalampaka.com/gr/meteora/index.asp>